

## ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ WORLD HISTORY

О.М. Маклюк

### ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ФАВОРИТИЗМУ В АНГЛІЇ НА ЕТАПІ РАНЬОГО АБСОЛЮТИЗМУ

Невід'ємною рисою абсолютної монархії є система фаворитизму. Перебуваючи у тісному контакті з монархом, фаворити безпосередньо впливали на формування політичного курсу держави. На їх плечі лягала відповідальність за вирішення багатьох питань як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Фаворити були при королівських дворах Європи протягом всієї доби середньовіччя, але як система фаворитизм отримує розвиток в період раннього нового часу. Формування абсолютної монархії передбачало наявність найближчого оточення – осіб, непересічних, досить часто невисокого походження, чия діяльність цілком задовольняла потреби короля.

Звернемося до понятійного апарату. Термін “фаворит” (від італ. – favorito, від лат. – favor – прихильність) означає людину, що використовує прихильність впливового правителя та отримує від нього різні привілеї, у свою чергу, впливаючи на самого правителя. Як винагороду за сумлінність король жалував фаворитам титули, посади, землі тощо.

В англійській історіографії фаворитизм серед інших явищ політичного життя завжди викликав і продовжує викликати інтерес вчених. Доля фаворитів в історії дослідниками висвітлювалась у двох ракурсах: з одного боку – як персональна історія, біографічна за змістом, з іншого – зміст, роль та значення їх діяльності у контексті концепцій розвитку політичної системи Англії.

XX століття стало часом появи перших спеціальних праць фундаментального характеру з персональної історії. Одним із плідних представників цього напрямку був А. Поллард. Історик присвятив низку монографій діяльності видатних державних діячів першої половини XVI ст.: Генріху VII, Генріху VIII, Т. Вулсі, Т. Кромвелю, Т. Кранмеру [1; 2]. Зібрані автором фактологічні та біографічні матеріали мають енциклопедичний характер.

Особливе місце в англійській історіографії XX ст. посідають роботи Д. Елтона [3; 4; 5; 6; 7; 8]. Формуючись як історик під впливом А. Полларда, на відміну від попередника, Елтон переглянув традиційні погляди англійської історіографії того часу на історію фаворитизму XVI ст., і, зокрема епохи Генріха VIII. Елтон, як автор однієї з найпопулярніших концепцій політичного розвитку Англії нового часу, визначав новий ракурс висвітлення життя та діяльності фаворитів тюдорівської епохи. Якщо раніше вчені зосереджували увагу на вивченні, в першу чергу, елизаветинського періоду та визначали його як кульмінацію правління Тюдорів, то у Елтона акцент зміщувався на правління Генріха VIII, а точніше, на час перебування при владі його фаворита Т. Кромвеля (1532-1540). Зміст цього періоду він запропонував пов'язати із поняттям “Тюдорівська революція в державному управлінні”, коли серія реформ центрального управління, на думку історика, мала характер революційного перевороту, в результаті якого почала формуватися нова система управління з національним характером верховної влади, з верховенством для неї закону. Саме це, за Елтоном, вибудовувало сучасну державу, реформи започаткували у країні конституційну монархію. У рамках означеної концепції Елтон розглядав історію діяльності тюдорівських фаворитів.

Наукові підходи Полларда і “концептуальна історія” Елтона знайшли своїх послідовників серед англійських істориків, що спричинило сплеск інтересу до теми фаворитів, як провідників Реформації в Англії. Серед таких праць необхідно виділити фундаментальну роботу А. Дікенза “Томас Кромвель та Реформація в Англії” [9]. З досліджень 90-х років заслуговує на увагу монографія вченого Д. МакКалоха, присвячена Томасу Кранмеру [10]. Релігійні погляди Т. Мора та його твори у контексті соціально-політичних відносин Англії початку XVI ст. знайшли висвітлення в американського дослідника А. Фокса [11], а відносини Т. Мора з монархом – у книзі англійського історика П. Акройда “Життя Т. Мора” [12]. Зростання інтересу до проблем фаворитизму та його ролі в політичній історії Англії раннього нового часу дозволило історикам не тільки висвітлити основні події державної діяльності фаворитів, дати психологічний аналіз особистостей, світогляду, але й запропонувати цілу низку гіпотез, інколи суперечливих, щодо причин їх падіння. Але теоретичні аспекти проблеми формування системи фаворитизму на етапі раннього абсолютизму ще не з’ясовані остаточно, тому доцільним є звернення до конкретного історичного матеріалу – до фаворитизму як явища за перших Тюдорів – Генріха VII та Генріха VIII (1485-1547). В історіографії цей період ще називають “ранньотюдорівський”.

Становлення фаворитизму за Тюдорів починається з Генріха VII. Вже тоді фаворити цілком залежали від волі монарха, а термін їх могутності визначався тим, як довго він був потрібен королю. Набуває поширення нове явище – включення до складу придворних представників державних органів влади, парламенту та церкви, серед яких були королівські фаворити, що отримали високі урядові посади. З їх числа формується один з найважливіших органів влади – Таємна рада. Отримання посади відкривало доступ до влади та багатства і стало вважатися при дворі соціально престижним. Це змінювало саму структуру королівського двору. На відміну від доби середньовіччя, коли більшість посад при дворі були спадковими та передавались як почесний сімейний обов’язок, тепер відбувалось призначення, здебільшого, особисто королем або чиновниками високого рангу.

Одночасно при дворі формуються придворні “партії”, які очолювали представники найбільш відомих та впливових родин. Саме під їх керівництвом точилась таємна боротьба за вплив на особу монарха або наближення до нього, плелись двірцеві інтриги. У ранньотюдорівський період найбільш впливовими аристократичними кланами були Норфолки, Саффолки та Сомерсети. Одночасно вже Генріх VII сприяв тому, щоб при королівському дворі почали набирати силу Сеймури, Бекони, Кавендіши, Рассели. За Генріха VII визначається курс на зміну соціального складу придворних. Саме в цей період титули та посади отримують не тільки представники аристократії та нового дворянства, а й вихідці з недворянських станів. Але Генріх VII досить обережно наділяв владою фаворитів. Лише окремі сфери діяльності він тимчасово перекладав на плечі осіб, які користувалися його особливою довірою. Так, хоча головною фігурою за його правління і називали Дж. Мортону, однак відповідав він лише за відносини з церквою, всі інші питання державного управління Генріх VII прагнув вирішувати одноособово.

Зовсім іншим виглядає період правління Генріха VIII – саме руками фаворитів здійснювалася вся як внутрішня, так і зовнішня політика. З періодом правління цього монарха пов’язані імена фаворитів: Т. Вулсі, Т. Мор, Т. Кромвель, Норфолк та Гардінер. Особливе місце серед них належить Т. Вулсі (1525-1529) і Т. Кромвелю (1533-1540), які не тільки досягли найвищого службового становища серед фаворитів, але й стали значними державними діячами, зробили найбільш вагомий внесок у формування абсолютизму: з їх діяльністю пов’язані нові, чітко визначені напрямки розвитку внутрішньої та зовнішньої політики держави.

Важливо зазначити, що ці процеси відповідали загальноєвропейським тенденціям розвитку. Саме XVI століття стало особливим періодом у розвитку європейської політичної думки, коли почали формування основні політичні теорії нового часу. Твори італійського мислителя Н. Мак’явеллі (1469-1527) про державця та державну владу, були настільними книгами багатьох монархів та політичних діячів XVI-XVIII ст., мали значний вплив, у тому

числі на англійського монарха та його фаворитів. Головна порада філософа монархам зводилася до наступного: "...виділивши декілька мудрих людей, їм одним надати право висловлювати все, що вони вважають за потрібне, але тільки те, про що ти сам запитуєш і ні про що більше; але запитувати треба про все і слухати поради, рішення ж приймати самому і на свій розсуд" [13.-С.455-456]. Цілком достовірним виглядає припущення, що Генріх VIII не тільки знав, але й реалізував на практиці рекомендації Н. Мак'явеллі щодо вибору радників, викладені вченим у праці "Державець", тим більше, що її переклад англійською мовою з'явився у 30-ті рр. XVI ст. Історики звертають увагу на таку якість Генріха VIII, як "вміння обрати знаряддя своєї діяльності". Так, С. Біндофф, відзначаючи прагнення Генріха VIII до слави та великих перетворень, підкреслював: "Монарх, який в юності пристрасно бажав слави, зміг розпізнати майже досконалий інструмент для реалізації своїх задумів у користюлюбних здібностях Т. Вулсі. Пізніше практичні потреби змусили його зупинити свій вибір на Т. Кромвелі" [14.-Р.96].

Але, на нашу думку, якими б всесильними не видавались фаворити Генріха VIII, саме він силою своєї влади наближав їх до себе, їх руками проводив вигідну йому політику, він же їх і знищував, коли вони виконували свою місію. Зазначимо, що і Т. Вулсі і Т. Кромвель вийшли із нижчих прошарків суспільства: Т. Вулсі народився в родині м'ясника, Т. Кромвель – коваля, але вони були здібні й неординарні особистості. Лише тому їх помітили, вони змогли зроби кар'єру, наблизитись до короля.

Томас Вулсі народився в 1473 р. у містечку Лисвиче графства Саффолк (Східна Англія). Вищу освіту він отримав в Оксфордському університеті. Його кар'єрі допомогло вдало виконане доручення губернатора м. Кале Річарда Ненфана де Максимільми [15.-С.84-85]. У 1507-1509 рр. він стає капеланом Генріха VII. Далі Вулсі досить швидко підіймається службовими сходами, зробивши як адміністративну, так і церковну кар'єру: з 1509 р. – член Таємної ради, з 1514 р. – архієпископ Йоркський, у 1515-1529 рр. – канцлер Англії.

Діяльність Вулсі досить повно представлена у роботах англійських істориків Р. Гуїна [16] та Дж. Макі [17]. Як знавець тюдоровського двору, Дж. Макі відзначає вплив Вулсі на формування особистості Генріха VIII: "Геніальність його полягала в тому, що він був здатний схилити Генріха VIII до своїх думок таким чином, що тому здавалось, ніби він здійснює власні задуми. Т. Вулсі був здатний акумулювати різні точки зору, але знаходив свій шлях їх реалізації". Його становище було складним тому, що разом з ним ріс та набував сили його господар – король. Але міністр працював у гармонії з ним, на думку історика, більше 10 років [17.-Р.302].

Вулсі залишив яскравий слід в англійському політичному житті. Як перший фаворит Генріха VIII, він став яскравою та популярною фігурою, що викликала неоднозначні, навіть протилежні оцінки сучасників та наступних поколінь. У ньому бачили особистість, на яку можна рівнятися й наслідувати, або ж, навпаки, ставились вороже та нещадно критикували, виставляючи як зразок діяча, що своєю діяльністю викликав ненависть всього суспільства. Недарма В. Шекспір наприкінці XVI ст. саме про нього писав в історичній драмі "Генріх VIII":

*Послухайте: отой священик – лис  
Чи вовк, – все одно: неситості у нім  
Не менш, ніж хитроців; він чинить зло  
І любить зло чинити: має змогу  
І покликання до цього. Тут душа  
Паскудить сан, а сан паскудить душу [18.-С.446].*

Драматург підкреслив саме той факт, з яким в очах англійців став нероздільним образ Вулсі, коли за 20 років правління Генріха VIII змінилися принципи фінансової політики монархії Тюдорів: сформувався її яскраво виражений фіскальний характер. В очах суспільства XVI ст. саме політика кардинала Вулсі привела країну до важкого тягара податків, він постав винуватцем усіх суспільних негараздів. В. Шекспір говорить від імені королеви Катерини, що звертається до короля:

*Доручено мені*

*Вас сповістити, що великий смуток  
Пойняв підданців ваших, досі вірних.  
Та відданість їх вражено у серце  
Іще одним указом про податок.  
Як на призвідника нових поборів  
Люд ремствує на вас, мій кардинал [18.-С.449].*

На думку літератора, усі зібрані Вулсі кошти були призначені для однієї мети – домогтися папського престолу, а не витратитися на інтереси королівства. Погляди В. Шекспіра відповідають і твердженням істориків того часу. Однак сьогодні оцінки істориків не зовсім співпадають з англійською суспільною думкою XVI ст.

Характеризуючи Вулсі, відзначимо, що він дійсно був владолюбним, гордим, жадібним до грошей і подарунків, зовнішніх ефектів, далеко небездоганим в особистому житті. Кардинал отримував прибутки за виконання духовних обов'язків як архієпископ Йоркський, єпископ і настоятель Сент-Октанського монастиря, як голова суду канцлера тощо і став одним з найбагатших людей Англії. Вулсі любив оточувати себе великою пишністю, розкішно вдягатися, утримував близько тисячі придворних, які супроводжували його під час церемоній та урочистостей [19.-Р.115-116]. Але Генріх VIII цінував свого фаворита за яскраві здібності дипломата, який користувався впливом у всій Європі і орієнтував зовнішню політику Англії на активну участь у вирішенні європейських проблем. Падіння Вулсі визначили кілька моментів. Поразка Франції у битві при Павії 1525 р. і наступний розгром Рима у травні 1527 р. іспано-німецьким військом призвели до тріщини у зовнішньополітичному курсі Англії [20.-Vol.4.-Pt.2.-№ 4721,4737]. Віра Вулсі у те, що союз із Францією був єдиним засобом схилити папу до необхідного договору і протистояти Габсбургам, вимагала від Англії участі у військових діях та великих витрат, але результатів не дала [15.-С.93]. Король став втрачати довіру до свого міністра. Невдачі очікували фаворита і у внутрішньополітичному курсі. У фінансових питаннях Вулсі спочатку прагнув дотримуватися політики Генріха VII – політики економії, що не відповідало інтересам і планам Генріха VIII. І Вулсі був змушений під тиском короля вдатись до тактики залякування парламенту, щоб домогтися нових субсидій королю. Але це не допомогло, а нові податки робили його фігуру дуже непопулярною в очах англійців, цим полегшуючи рішення короля позбавитись Вулсі, коли виникла необхідність. Бо з часом стикаються зростаюче владолюбство монарха та не менше прагнення до влади й амбіції його міністра. Останнім поштовхом, який визначив рішення Генріха VIII і долю кардинала, стало те, що Вулсі не зміг розв'язати проблему взаємовідносин короля і папи, вирішити питання про розлучення Генріха VIII з Катериною Арагонською.

Бажання короля співпали з суспільною думкою, яку обурював спосіб життя фаворита. Вулсі був відлучений від влади. 3 листопада 1529 р. відбулося засідання парламенту, яке звинуватило кардинала у перевищенні влади під час перебування на посаді канцлера, а також у порушенні закону, за яким в Англії єдину законну владу представляє король. Серед звинувачень фігурувала і державна зрада, оскільки кардинал був папським легатом, і таким чином виконував розпорядження Римської курії. До цього додали таємне дипломатичне листування, а також жадібність, виявлені недоліки в діяльності суду канцлера [21.-Р.16-17]. Вулсі усунули з посади канцлера, але він залишився на посаді архієпископа Йоркського. У 1530 р. його знову звинувачують у зраді та засуджують до страти. Не дочекавшись звершення долі, Вулсі помер на шляху до Лондона 29 листопада 1530 р. в абатстві Лестер. Але для Генріха VIII досить зручно було всі негаразди внутрішньої і зовнішньої політики “списати” на свого опального фаворита.

Новою яскравою фігурою біля особи короля стає Томас Кромвель (1485-1540). Діяльність цього фаворита стала предметом дискусій серед дослідників. Так, Елтон в одній із перших своїх знакових робіт “Тюдорівська революція в управлінні. Адміністративні зміни у роки Генріха VIII”, що написана на підставі документів та архівних матеріалів часів Генріха VII та Генріха VIII, називав його творцем “нової монархії” [7]. Провідною ідеєю дослідження стало твердження, що у період правління Генріха VIII, а саме за його міністра

Т. Кромвеля, у центральному управлінні здійснюється серія реформ, що мали, на думку історика, характер революційного перевороту, у результаті якого почала формуватися нова система управління. Однак підготовку та здійснення реформ Елтон приписує лише одному Кромвелю, майже не висвітлюючи діяльність його найближчих помічників. Цю думку про визначальне місце і роль Кромвеля Д. Елтон розвивав і надалі у працях, таких як “Політика та поліція: проведення Реформації у часи Томаса Кромвеля”, “Реформи і Реформація в Англії 1509-1558 років” тощо [4; 5]. З ним він пов’язував витоки модерної держави в Англії, формування засад конституціоналізму.

Концепція Елтона, хоч і отримала підтримку та розвиток в англійській історіографії 60–70-х рр., але оцінки ролі Кромвеля виявилися дещо відмінними. П. Лоудс у роботі “Політика і нація 1450-1660” теж назвав один із її розділів “Революція в управлінні”, однак відкинув ідею про виключну роль у ній фаворита. На його думку, Кромвель був не винахідником, а лише систематизатором бюрократичних методів, що вже склалися до нього, у першу чергу за часів Генріха VII [22]. Підтримку концепція Д. Елтона отримала й у праці англійського дослідника Б. Бекінсейла “Томас Кромвель. Тюдорівський міністр”. Але він головну заслугу Кромвеля вбачав у тому, що в Англії у 30-х роках XVI ст. була встановлена спільна згода щодо прийняття законів королем та палатами общин і лордів: це об’єднало воедино владу, дану від Бога і від народу, в авторитетну установу, яка була як найвищим судом, так і представницькою асамблеєю [23].

Своїм просуванням службовими сходами Кромвель завдячував Вулсі. Його кар’єра теж була досить стрімкою: 1528 р. – вступ на службу до Вулсі, у 1529-1540 рр. Кромвель продовжує свою політичну діяльність як член парламенту, у 1533 р. отримує посаду канцлера державної скарбниці, у 1534 р. стає державним секретарем, а в 1535 р. – генеральним вікарієм, у 1540 р. фаворит отримує титул графа Ессекса [15.-С.98-99]. Здібна та безмежно користолюбна людина, хитрий та виверткий, він був готовий виконати будь-яке бажання короля. З цих рис його характеру і скористався Генріх VIII. За допомогою Кромвеля він вирішив питання особистого життя: шлюбозрозлучний процес та одруження на своїй фаворитці Анні Болейн. А. Діккенз наголошував на здібностях Кромвеля як видатного адміністратора [9.-Р.11]. Так, за активної участі Кромвеля Генріх VIII здійснив низку реформ державного управління, як от: розширення прав Таємної ради, зміна тактики по відношенню до парламенту, реформи у церковному управлінні, реформування фінансових органів.

Особливо значним досягненням Т. Кромвеля стали зміни у відносинах між королем та парламентом. Прямим результатом активності Кромвеля як фаворита в парламенті, за словами Б. Бекінсейла, було звеличення центральної фігури – короля Генріха VIII, а реально – створення досить ефективної системи впливу королівської адміністрації на діяльність цього органу. Це дозволило провести акти, що затвердили зверхність короля над церквою, здійснити секуляризацію церковних земель.

Кромвель багато зробив для того, щоб створити механізми, які дозволяли перетворити постать короля у центр усієї системи державного управління. І хоча теоретично королівські повноваження в країні були обмежені парламентом, на практиці про обмеження королівської влади парламентом чи про протиставлення його монархії мова не йшла. Король зосереджував усю повноту влади в державі: державні установи, в тому числі й парламент, а також фізичні особи здійснювали ті чи інші функції тільки з делегування їх королем. Законодавчі, судові та адміністративні повноваження переходили під контроль короля. Король мав право втручатися у роботу будь-якого органу та самостійно вирішувати будь-які питання управління на всіх його етапах. Але при цьому передбачалось, що король буде діяти в рамках правового поля. Радники та фаворити короля ставали безпосередніми виконавцями волі монарха та провідниками обраного політичного курсу, але у випадку невдач вони потрапляли до розряду королівських ворогів та зрадників держави і розплачувалися за це не тільки службовим становищем, але іноді й життям.

Саме завдяки фавориту король збільшив свої прибутки за рахунок вилучення монастирських земель та оподаткування торгівлі. Це розширило матеріальну базу монархії,

а, значить, зросла і її самостійність. Зовнішньополітичний курс Т. Кромвеля полягав у зближенні з німецькими протестантськими князями.

Т. Кромвель був справжнім мак'явелістом, яким малювала цей тип державного діяча філософія доби Відродження. За його наказом "Державець" Н. Мак'явеллі був виданий англійською мовою [7.-Р.128-129], він навіть сам редагував матеріал. Особистою заслугою Т. Кромвеля деякі історики називають і редагування Біблії [14.-Р.100-111]. Однак, на відміну від Вулсі, який мав відносну самостійність, державна діяльність Т. Кромвеля проходила під постійним контролем короля [5.-Р.294-295].

Падіння Т. Кромвеля почалося тоді, коли його політика перестала відповідати інтересам короля. Початок падіння деякі історики прагнуть пов'язати лише із втратою впливу на короля Анни Болейн та невдалим проектом шлюбу з Анною Клевською, який готував Кромвель [24.-Р.376-378]. У жовтні 1537 р. нова дружина короля Джейн Сеймур народила Генріху сина – принца Уельського. Генріх VIII осипав Сеймурів нагородами, з їх сходженням як нових фаворитів і почалося падіння Кромвеля. Він був звинувачений парламентом у державній зраді та страчений. Хоча пізніше Генріх VIII не раз зазначав, що Кромвель був одним із найвірніших його слуг [25.-Р.103,112,122].

У ранньотюдорівську епоху англійська монархія розвивається як форма державного устрою, що формує складний механізм керівництва та управління державою і суспільством. Центром політичного та культурного життя цього часу стає королівський двір, зростає залежність дворянства від королівської влади, що притягувала його до королівського двору в надії отримати титули або інші нагороди. Для Англії XVI ст., як і для інших країн Західної Європи, характерною є боротьба дворянських угруповань за владу та право знаходитися поряд з монархом. "Партії" фаворитів і фавориток стали одним з проявів цього явища. У центрі двірцевого життя знаходилась королівська сім'я та фаворити монарха. Але функції інституту фаворитизму цього періоду полягали у чіткому проведенні політики, напрямки і характер якої визначав сам монарх. Тому зміна фаворитів і фавориток, як і їх "партій" була невід'ємною частиною політики Генріха VII та Генріха VIII Тюдорів, коли монархи у відповідності до особистих інтересів змінювали "знаряддя" свого управління.

### Джерела та література

1. Pollard A.F. Thomas Cranmer and the English Reformation 1489-1556. – Hamden, 1965.
2. Pollard A.F. Wolsey / Ed. by G.R.Elton. – L., 1965.
3. Elton G.R. How corrupt was Thomas Cromwell? // Historical Journal. – Camb., 1993. – Vol. 36. – №4.
4. Elton G.R. Policy and police. The enforcement of the Reformation in the age of Thomas Cromwell. – Camb., 1972.
5. Elton G.R. Reform and Reformation: England 1509-1558. – Camb., 1977.
6. Elton G.R. Reform and renewal Thomas Cromwell and the common weal // English Historical Review. – 1977. – Vol. 42. – №363.
7. Elton G.R. The Tudor revolution in the government. Administrative changes in the reign of Henry VIII. – Camb., 1953.
8. Elton G.R. Tudor government. The points of contact // Royal historical society. – L., 1975. – Vol. 25.
9. Dickens A.G. Thomas Cromwell and the English Reformation. – L., 1959.
10. MacCulloch D. Thomas Cranmer: A life. – L., 1996.
11. Fox A. Utopia: An elusive vision. – N.Y., 1993.
12. Ackroyd P. The life of Thomas More. – L., 1999.
13. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець / Пер. з італ. А. Перепадя. – К., 1998.
14. Bindoff S.T. Tudor England. – L., 1977.
15. Ивонин Ю.Е. Императоры, короли, министры. Политические портреты XVI века. Исторические очерки. – Днепропетровск, 1994.
16. Gwyn P. The king's cardinal. The rise and fall of Thomas Wolsey. – L., 1990.

17. Mackie J.D. The earlier Tudors 1485-1558. – Oxford, 1966.
18. Шекспир В. Генріх VIII // Шекспір В. Твори: В 6 т. – К., 1986. – Т.6.
19. Тревельян Дж. М. Социальная история Англии. Обзор шести столетий от Чосера до королевы Виктории / Под ред. В.Ф. Семенова. – М., 1959.
20. Letters and Papers, Foreign and Domestic, of the Reign of Henry VIII / Ed. by J.S. Brewer, J. Gardner and R.H. Brodie. – L., 1862-1932.
21. Tudor constitution documents A.D. 1485-1603., with a historical commentary / Ed. by J.R. Tanner. – Camb., 1922.
22. Loades P.M. Politics and the nation 1450-1660 obedience resistance and public order. – L., 1977.
23. Beckingsale B.W. Thomas Cromwell. Tudor minister. – L., 1978.
24. Scarisbrick J.J. Henry VIII. – L., 1969.
25. Documents illustrative of English church history / Ed. by H. Gee, W. Hardy. – N.Y., 1966.

### SUMMARY

The article is devoted to the state activity of the most outstanding favorites of Henry VIII T. Wolsey, T. Cromwell. Under the leadership of these persons some administrative reforms in the state governing of England of the first part of the XVI century were realized.

**В.М. Мороко**

### ДІЯЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКИХ АНАРХІСТІВ-ЕМІГРАНТІВ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1911-1914 РР.)

Протягом перших десяти років XX століття анархісти “вписалися” у палітру суспільно-політичних сил, що протидіяли самодержавству, знайшли у революційному русі власну нішу. У значній мірі цього вони досягли, спираючись на закордонну операційну базу. Діяльність анархістів-емігрантів того часу розглядалася нами в попередніх публікаціях [1; 2].

Роль закордонної операційної бази була для анархістів визначальною і на початку наступного десятиліття. В умовах, коли рух в імперії практично завмер, саме закордонні організації зупинили процес розпаду біля межі, перейшовши яку ця течія визвольного руху швидше за все б не відновилася. Тому цей період в історії еміграції анархістів відіграє вкрай важливу роль. Дослідження його дає ключ до розуміння генези анархізму в започатковану Першою світовою війною добу бурхливих потрясінь.

Між тим, цей відрізок закордонної діяльності російських анархістів майже не вивчався. Очевидно, дослідників заколисував здавалось б очевидний факт помітного згортання роботи в еміграції. Однак візьмемо на себе сміливість стверджувати, що у даному разі маємо справу з випадком, коли визначальними були не кількісні показники. В закордонних організаціях відбувалися важливі для розуміння подальших подій процеси. Вони й стали предметом нашого аналізу.

У перші два роки розглядуваного періоду анархістська еміграція дійсно переживала певну кризу. Згадуючи недавнє минуле, Г. Гогелія у 1913 р. вбачав витoki кризи у російських подіях. Він писав: “Якщо був період бездіяльності, особливо у 1911 і 1912 рр., то це пояснюється не зневірою, не розчаруванням, а тим, що рух якось відразу обірвався на місцях, там у Росії, що відповідним чином відгукнулось і на нашій закордонній діяльності” [3.-№7.-1913.-20 липня].

Однак зауважимо, що криза в еміграції була все ж відносною. Повністю закордонне життя не завмерло [2]. В Європі припинили існування періодичні видання, навколо яких групувалися члени анархістських груп. Але з’являлися нові. Першою ластівкою видавничого ренесансу став у 1911 р. щомісячник, у подальшому тижневик “Голос труда”,